

Historia Franciszkańskiej Kustodii Ziemi Świętej

Opatrzność Boża sprawiła, że w XIII wieku Zakon Braci Mniejszych przybył do Ziemi Świętej. Tak zaczęła się wielka historia łącząca synów św. Franciszka z Ziemią Jezusa trwająca od 1217 roku nieprzerwanie do dziś. Służąc miejscowemu Kościołowi robili też wszystko, aby strzec, odnawiać i chronić miejsca święte chrześcijan¹. Ich obecność w Ziemi Świętej stała się szczególnie ważna od XIV wieku, gdy to Bracia Mniejsi stali się tam praktycznie jedynymi przedstawicielami kleru katolickiego, starając się w ciągu sześciu wieków o pokojowe wyzwolenie miejsc świętych².

Wyprawy krzyżowe straciły na swojej żywotności, ale ich wartość została odświeżona przez św. Franciszka, który promował nowy rodzaj wypraw. To on był pomysłodawcą i promotorem nowej formy wypraw krzyżowych - nie wypraw militarnych, tylko misji ewangelizacyjnej. Ich sukcesy będziemy mogli obserwować w ciągu następnych wieków istnienia Kustodii Ziemi Świętej.

Okres istnienia Kustodii Ziemi Świętej dzielimy na cztery podokresy. Każdy z nich wyróżnia się specyficzną działalnością:

- pierwszy - franciszkanie starają się zachować i utrwalić swoją pozycję głównych przedstawicieli świata zachodniego;
- drugi - nacechowany jest staraniami wzmocnienia pozycji już uzyskanej tak od strony prawnej, jak od strony działalności misyjarskiej i charytatywnej względem ludności miejscowej;
- trzeci - wyróżnia się staraniami utrzymania miejsc świętych, do których uzurpują swoje prawa inne wspólnoty chrześcijańskie (greko - prawosławni, Ormianie);
- czwarty - który ciągle trwa, to rozwój na całym terytorium Bliskiego Wschodu tak od strony ewangelizacji, działalności charytatywnej i kulturalnej, jak również powstawanie, odnowa czy budowa nowych sanktuariów.

¹ Paulus VI, List Apostolski *Nobis in animo*, "Acta Apostolicae Sedis" 66 (1974), s. 177.

² Por. S. De Sandoli, *La liberazione pacifica dei Luoghi Santi nel sec. XIV, ossia il terzo ritorno del clero Franco o Latino nella Custodia e servizio dei Luoghi Santi mediante ufficiali trattative (1333)*, Franciscan Printing Press, Jerusalem 1990, s. 5.

1. Okres fundacji Kustodii od 1217 do 1342 roku

1.1. Św. Franciszek i Ziemia Święta

Pierwsza odważna i znacząca decyzja odnośnie Ziemi Świętej została podjęta na Kapitule Generalnej Zakonu w Porcjunkuli w maju 1217 roku, kiedy to zostały utworzone pierwsze jedenaście prowincji zakonnych, wśród których ta nazwana „Zamorską” lub „Syryjską”, której to pierwszym prowincjałem został sławny br. Elias z Kortony.

Dwa lata później, w 1219 roku, sam św. Franciszek udał się na Bliski Wschód, docierając do św. Jana z Akrii i później do Damietty w Egipcie, gdzie krzyżowcy, walcząc przeciwko wojskom sułtana Al-Malika al-Kamela, chcieli zdobyć Damietę. Franciszkowi udało się spotkać z sułtanem na przedmieściach tego miasta.

Czy Franciszek bał się tego spotkania jak i samego sułtana? Myślę, że nie. Tak samo jak nie bał się islamu. Czasy, w których dane mu było żyć, nacechowane były konfliktami polityczno-socjalnymi, podziałem w Kościele na wschód i zachód, wojnami pomiędzy królami Europy, rekonkwistą w Hiszpanii, wyprawami krzyżowymi głoszonymi przez papieży i ludzi Kościoła w imię „świętej wojny” i ze słowami *Deus lo vult* (Bóg tak chce). Dla św. Franciszka ewangelia była natchnieniem i wyznacznikiem w jego postępowaniu. Przecież zawsze mówił „nie” wojnie, a „tak” pokojowi i dialogowi, nawet wówczas, gdy przed nim znajdowali się Saraceni³.

Co wiedział św. Franciszek o świecie muzułmańskim, płynąc statkiem w stronę Bliskiego Wschodu? Na pewno poinformowali go o nim kupcy, na których statku podróżował, może pielgrzymi, a może dowiedział się z kazań, które głoszono w Europie, aby promować wyprawy krzyżowe? Istniała w tym czasie legenda, która mówiła, że: „Jeśli Saladyn pozwoliłby się ochrzcić, to stałby się kwiatem i przykładem cnót chrześcijańskich”.

Ważnym jest to, że św. Franciszek udał się do Ziemi Świętej nie przeciwko muzułmanom, ale chciał im zanieść „pokój Boży”, tak jak to zostało przekazane jego naśladowcom, którzy udawali się w różne strony świata ze słowami błogosławieństwa „Pan niech cię obdarzy swoim pokojem”. Franciszek spotyka się z sułtanem z tymi samymi słowami: „Pokój, *As salam alejkum*”.

Dziwna była to sytuacja. Niedaleko toczyła się bitwa na śmierć i życie, a tutaj odbywało się spotkanie. „Nigdy zły chrześcijanin nie może zobaczyć dobrego Saracena i dobry chrześcijanin złego Saracena”, tak miał powiedzieć jednego razu Saladyn.

Co powiedział Franciszek sułtanowi? Na pewno mówił o Chrystusie. Jego słowa sprowokowały dyskusję teologiczną między nim i nauczycielem prawa muzułmańskiego. Jednym z nich był mistyk Fakhr-Din Muhammad Ibn Ibrahim Farisi, doradca duchowy sułtana. Na kamieniu grobowym na cmentarzu Qarafa (Arafa)

³ „Saracen” pochodzi od arabskiego słowa *Shargiyin* z tłumaczenia łacińskiego z XI wieku. W VI wieku Grecy tak nazywali mieszkańców Półwyspu Arabskiego. Tzw. *Hagareni*, od imienia niewolnicy Abrahama, Hagar. Ta nazwa została użyta przez papieża Innocentego III w trakcie otwarcia soboru z 1215 r., kiedy to powiedział: „Jaki wstyd i nieszczęście, że synowie niewolnicy, Hagareni”. Saraceni byli w tych wiekach opisywani jako „śludzy diabła, od których trzeba wyzwolić Ziemię Świętą”. W 1146 r. papież Eugeniusz III nazwał ich „brudnymi poganami”, a Innocenty III na zakończenie Soboru Laterańskiego IV w 1215 r. „Narodem przewrotnym”.

w Kairze można przeczytać napis mówiący o jego spotkaniu ze sławnym bratem (mnichem): „Urodzony w 1134, zmarł w 1244 w Kairze, i jego przygoda (z sułtanem Al-Malikiem al-Kamelem) jest tą, która mu się przytrafiła z powodu brata św. Franciszka, jest wszystkim znana”⁴.

Wyprawy krzyżowe stworzyły jednak możliwość przybycia Braci Mniejszych do Ziemi Świętej, „Braci od Sznura”, (*ol ehla rohbar abu hable*), tak bowiem jeszcze do dzisiaj nazywają ich Arabowie. Legenda głosi, że krzyżowiec o nazwisku Jan z Beaufort w ten sposób nazwał franciszkanów „Bracia od Sznura”. Nazwa ta została użyta przez samą Kancelarię Papieską w Bulli z 21 lutego 1241 roku⁵.

Św. Franciszek jest pierwszym zakonodawcą, który w regule zakonnej jeden z rozdziałów dedykuje misjom bez podkreślania pochodzenia etnicznego czy narodowościowego regionów, do których udadzą się zakonnicy.

Ciekawym jest też fakt, że św. Franciszek w żadnym ze swoich pism nie wzmiankuje wydarzeń związanych z podróżą do Ziemi Świętej. Rozdział poświęcony misjom, w regule przez niego stworzonej, pomimo, że nic na ten temat nie wspomina, z pewnością bazuje na jego przeżyciach związanych z pobytem w Ziemi Świętej.

Idąc za św. Franciszkiem i za przykładem jego spotkania z sułtanem, bracia, jego naśladowcy, uczynili niemałą rzecz, pozostając i pracując tyle wieków wśród „Saracenów”, wprowadzając w życie zapisy Reguły dosłownie, *ad litteram*, i wprowadzając w praktykę to, co zostało zaakceptowane przez papieża Honoriusza III w Regule zakonu⁶.

Franciszkańska Kustodia Ziemi Świętej powstała po to, aby służyć miejscowym chrześcijanom, a w szczególności katolikom, jak również pielgrzymom przybywającym do miejsc świętych z różnych stron świata. To wszystko stało się możliwe dzięki pomocy dyplomatycznej krajów europejskich, które chroniły i pomagały zakonnikom w relacjach z sułtanem.

Św. Franciszek w swoim *Testamencie* napisał, że: „Jeżeli w jakimś miejscu bracia nie zostaną zaakceptowani, niech uciekają (*fugiant*) do innej ziemi, aby czynić pokutę”. I nieco dalej dodaje, że ten przepis nie jest nowy, ale trzeba go traktować jako napomnienie i zachętę. Wielu z jego naśladowców, stosując się do tych jego słów, nie tylko udało się z misją do Saracenów (*inter Saracenos*), ale także, udało się tam, aby tam pozostać i tam pozostają już siedem wieków, odkąd istnieje Franciszkańska Kustodia Ziemi Świętej.

1.2. Pierwsze klasztory franciszkańskie w Ziemi Świętej

Pokojowy pobyt braci na Bliskim Wschodzie utrwał się w czasie, rozpoczynając od znajdujących w rękach krzyżowców miast się nad Morzem Śródziemnym, aż do Jerozolimy, gdzie franciszkanie założyli pierwszy klasztor znajdujący się w pobliżu dzisiejszej V Stacji Drogi Krzyżowej. Stacja ta była nazwana w tamtych czasach „odpoczynkiem Cyreneusza”. Było to możliwe tylko dlatego, że cesarz Fryderyk II zawarł dziesięcioletni pokój z sułtanem Al-Kamelem w 1229 roku.

⁴ Por. H. Fürst, *Die Kustodie des Heiligen Landes. Die Mission der Franziskaner im Heiligen Land und im Vorderen Orient*, München 1981, s. 5.

⁵ C. Eubel, *Bullarium Franciscanum*, t. 3, Ad Claras Aquas 1908, 29; J.H. Sbaralea, *Bullarium Franciscanum Romanorum pontificum constitutiones, epistolas, ac diplomata*, t. 1, Romae 1759, 290.

⁶ Por. G. Bassetti-Sani, S. Francesco e il mondo musulmano, „Frate Francesco” 49(1982), s. 241-250.

Do Jerozolimy wrócił więc kler katolicki, a wśród nich i franciszkanie. Jest to więc pierwszy powrót kleru krzyżowego do Świętego Miasta, powrót pokojowy. Być może franciszkanom udało się także powrócić do Nazaretu czy Betlejem, jeżeli w 1230 r. papież Grzegorz IX w swojej bulli zwraca się do patriarchy łacińskiego Jerozolimy, do patriarchy Antiochii, do legatów Stolicy Apostolskiej i do wszystkich arcybiskupów, opatów i przełożonych, do dziekanów i arcydiakonów i do wszystkich prałatów Kościoła, aby zaakceptowali obecność Braci Mniejszych na terenie im poddanych⁷. W ten sposób papież podkreślał, że zrozumiał, iż wyprawy krzyżowe nie zrealizowały nadziei w nich pokładanych, że będzie lepiej i bardziej ewangelicznie przekonywać muzułmanów i prowadzić z nimi dialog, a nie z nimi walczyć. I nawet, jeśli bulla Grzegorza IX nie jest oficjalnym dokumentem prawnym, w którym uznaje się założenie i powstanie Franciszkańskiej Kustodii Ziemi Świętej, jest dokumentem, który przygotowuje środowisko bliskowschodnie na ich przyjęcie i obecność⁸.

Po napaści hord Chorezmijczyków w 1244 r. Jerozolima zostaje znowu opuszczona przez kler łaciński, także przez franciszkanów, którzy chronią się w Akce. W 1291 r. następuje koniec Królestwa Krzyżowców podbitego przez syna sułtana Qalauna, Al-Ashrafa Khalila. W ten sposób wojna, która się toczyła w Ziemi Świętej przeciwko niewiernym, kończy się zwycięstwem tych ostatnich, co się stało, jak mówią muzułmanie, „dzięki temu, że tak chciał Bóg i dzięki wyższości religii muzułmańskiej nad chrześcijańską”. W ich oczach bazylika Grobu Pańskiego zwana do dzisiaj przez ludzi Wschodu *Qiyame*, tzn. Zmartwychwstanie, stała się kościołem *amame*, tzn. kościołem-śmietnikiem.

Pomimo że w Europie powstają różne inicjatywy mające na celu zorganizowanie jeszcze jednej wyprawy krzyżowej, aby odbić z rąk niewiernych miejsca święte, nic takiego się nie stało. Brak było zapалу, który towarzyszył krzyżowcom w czasie ich pierwszych wypraw. Jednak już na początku XIV wieku powoli zaczynają się organizować pielgrzymki do Ziemi Świętej, które pomimo zakazów papieża i wielu innych trudności przybywają do Jerozolimy. W tym samym czasie wśród zakonów nierycerskich, przede wszystkim wśród zakonów żebraczych, budzi się idea pokojowego powrotu do miejsc świętych i możliwości odnowienia w nich kultu katolickiego⁹.

W swojej krótkiej podróży św. Franciszek wskazał swoim naśladowcom, w jaki sposób mają się zachowywać, jak mieszkać i pracować w tych regionach Bliskiego Wschodu. Według jego metody ewangelizacja powinna być przeprowadzona w sposób przyjazny i z wielką pokorą, tak samo jak on to czynił wobec sułtana. Miejsca święte mają być kochane i czczone według tajemnic i zdarzeń związanych z życiem Chrystusa.

W tym pierwszym okresie historii Kustodii, nieoficjalnej, ale realnej, różni bracia płacąc życiem za swoją działalność w Ziemi Świętej. Pierwsza krew fran-

⁷ *Diarium Terrae Sanctae*, ed. dal Custodia di Terra Santa, t. 1, Gerusalemme 1908, s. 18-19. Por. N.S. Klimas, *La Custodia di Terra Santa ed il suo Archivio*, in A. Maiarelli (a cura di), "L'Archivio Storico della Custodia di Terra Santa (1230-1970)" (Biblioteca Bio-Bibliografica della Terra Santa e dell'Oriente Francese, Quinta Serie - Sussidi), I - Introduzioni, II - Inventario dell'archivio della Curia custodiale; III - Inventario degli archivi aggregati, case religiose, parrocchie, ETS Milano 2012, t. 1, s. 77-118; t. 2, s. 13.

⁸ S. De Sandoli, *Liberazione Pacifica...*, s. 21. Por. Tenze, *Il primo convento francescano in Gerusalemme (1230-1244)*, Gerusalemme 1983, Supplemento della rivista "La Terra Santa", Luglio-Agosto 1983.

⁹ K. Elm, *Alla sequela di Francesco d'Assisi. Contributi di storia francescana*, Porziuncola, Assisi 2004, s. 299.

ciszkańska zrasza ziemię Jerozolimską w 1244 roku, w trakcie najazdu Chorezmijczyków, którzy mordują wielu chrześcijańskich mieszkańców Jerozolimy, a wśród nich franciszkanów. Inni, o których mówi papież Aleksander IV, ponoszą śmierć w 1257 roku. Dziewięć lat później, w Safed około dwa tysiące rycerzy chrześcijańskich ginie z ręki sułtana Az-Zahir Bajbarsa, a wśród nich piętnastu franciszkanów. W 1268 roku w Jaffie i w Antiochii, po zajęciu tych miast przez wojska muzułmańskie, ginie wielu franciszkanów. W 1269 r., ponownie w Syrii, ginie ośmiu braci zakonnych, a na ciele jednego z nich, brata Konrada z Hallis, unoszącym się na falach morza, płoną przez trzy dni dwa światelka. W Damaszku i w Trypolisie w 1277 roku zostaje przelana krew następnych chrześcijan i w końcu w 1291 roku, po upadku św. Jana z Akki, ponad trzydzieści tysięcy chrześcijan traci swoje życie, a wśród nich wielu franciszkanów i liczne klaryski.

1.3. Fundacja prawna Kustodii Ziemi Świętej (1342)

Ważny gest przyjaźni odnoszący się do pobytu franciszkanów w Ziemi Świętej został dokonany przez sułtana Al-Muzaffar Bajbarsa (1309-10), który podarował zakonowi kościół w Betlejem, ale ze względu na rychłą jego śmierć, bazylika Bożego Narodzenia nie została przez braci objęta.

W 1322 roku Jakub II, król Aragonii, po usilnych staraniach otrzymuje od sułtana Egiptu Meleka El Namera pozwolenie na pobyt i sprawowanie kultu w Bazylice Bożego Grobu przez dwunastu dominikanów aragońskich. Ich pobyt w Ziemi Świętej trwa tylko kilka miesięcy, po czym opuszczają Jerozolimę ze względu na trudne warunki przebywania w Bożym Grobie. Ten sam król ponawia swoją prośbę u sułtana, tym razem na rzecz franciszkanów¹⁰. W 1328 roku papież Jan XXII wydaje bullę, w której pozwala prowincjałowi przebywającemu na Cyprze na wysyłanie każdego roku do Ziemi Świętej po dwóch zakonników. Tak więc działania króla Jakuba na rzecz franciszkanów odniosły sukces.

W latach trzydziestych XIV wieku Francja podjęła inną inicjatywę, tym razem nie zbrojną, tak jak w czasie wypraw krzyżowych, ale pokojową. W swym projekcie wspomagana jest przez Królestwo Neapolu. Tym razem działanie to odnosi sukces, którym jest ustanowienie Kustodii Ziemi Świętej i stała obecność franciszkanów w Ziemi Świętej do dnia dzisiejszego. Ciekawym jest to, że królowie Neapolu nie prosili sułtana o darowanie im ziem, ale o przekazanie im czy też oddanie miejsc świętych i pozwolenie na sprawowanie w nich liturgii chrześcijańskiej. W 1331 r. sułtan El-Naser przekazuje taką wiadomość papieżowi:

Jestem gotowy udzielić wielu przywilejów kupcom zachodnim jak również pozwolenia wolności kultu dla kapłanów, jak również dla pielgrzymów chrześcijańskich, którzy przybywają do Ziemi Świętej, jak również własność miejsc świętych, ale pod warunkiem, że Papież zniesie zakaz handlu między Egiptem i krajami Europy.

Odnosnie do przekazania czy oddania Ziemi Świętej na własność chrześcijanom sułtan podkreśla, że ani modlitwy ani groźby nie mogą go zmusić do przeka-

¹⁰ Por. A. Arce, *Pedro IV de Aragon a favor de los Franciscanos de la Tierra Santa*, "Archivum Franciscanum Historicum" 57(1964)4, s. 532-538, gdzie autor nawiązuje do wcześniejszych wydarzeń związanych z miejscami świętymi za panowania Jakuba II, króla Aragonii.

zania chrześcijanom chociażby skrawka tej ziemi *nec passum pedis*, bo ta ziemia należy do niego i do islamu¹¹.

Niestety te wszystkie obietnice zostały zniweczone przez wielkiego wezyra w spisku z chrześcijanami obrządku koptyjskiego, który przedłużył w ten sposób rozmowy i starał się wyludzić jak najwięcej pieniędzy, ograniczając pertraktacje tylko do 4 sanktuariów: bazyliki Bożego Grobu, bazyliki Narodzenia w Betlejem, Wieczernika na Górze Syjon i Grobu Matki Bożej w Dolinie Cedronu¹².

Dopiero w 1333 r. brat Franciszek z prowincji akwitańskiej, za zgodą generała zakonu Gerarda Oddoniego, nabywa od sułtana Egiptu Wieczernik na Górze Syjon i zakłada tam klasztor, korzystając z pomocy ofiarowanej zakonnikom przez króla Neapolu, Roberta i jego małżonkę Jolanę Aragońską Sanchę: „z wielkimi wydatkami i poświęceniem (*cum magnis sumptis et laboris gravibus*)¹³. Ta para królewska uważana jest przez franciszkanów za instrumenty Opatrzności Bożej względem miejsc świętych. Dzięki ich staraniom i wspaniałomyślności finansowej franciszkanie otrzymali pozwolenie od władz muzułmańskich na sprawowanie kultu w Bazylice Bożego Grobu.

Oficjalne uznanie prawne ze strony Stolicy Apostolskiej rozszerzone na inne miejsca święte nastąpiło 21 listopada 1342 r. poprzez dwie bulle papieskie: *Gratias agimus* i *Nuper carissimae*. Jest to oficjalna data prawnego utworzenia Kustodii Ziemi Świętej. Bulle te zatwierdziły działalność misyjną braci, co w przyszłości pozwoliło na przetrwanie od strony prawnej tejże Kustodii, ustanawiając między innymi prawo-obowiązek międzynarodowości Kustodii, czyli podkreślając, że zakonnicy, którzy będą pracować w Ziemi Świętej, mają pochodzić z różnych prowincji zakonu z całego świata. Oprócz tego podkreśla, że zakonnicy, którzy przybywają na służbę do Ziemi Świętej, mają zależeć od kustosa, Gwardiana Góry Syjon, który jest przedstawicielem prowincjała Prowincji Bliskiego Wschodu przebywającego na Cyprze. Ta sama bulla pozwala franciszkanom na przebywanie w Ziemi Świętej w liczbie dwunastu braci¹⁴. Tym samym zakonnicy św. Franciszka otrzymują w Jerozolimie Wieczernik na Górze Syjon, Kaplicę Zesłania Ducha Świętego zwaną św. Tomasza, jak również niewielki lokal w pobliżu Wieczernika, w którym może zamieszkać dwunastu zakonników przeznaczonych na służbę w miejscach świętych¹⁵.

Reasumując, królowie Neapolu otrzymali cztery sanktuaria, ale pod jednym warunkiem, że w każdym z nich będą mieli możliwość sprawowania swoich obrządków także inni chrześcijanie obrządku wschodniego i że klucze od sanktuariów będą się znajdować w rękach strażników muzułmańskich.

Dwie bulle papieskie mają wielkie znaczenie dla potwierdzenia autentyczności wymienionych sanktuariów, szczególnie Bożego Grobu i Góry Syjon, jako że zostały wydane przez władzę najwyższą Kościoła katolickiego. Znaczenie to jest

¹¹ Te deklaracje zostały złożone legatowi papieskiemu na Bliski Wschód, Piotrowi z Palude. G. Golubovich, *Biblioteca Bio-bibliografica di Terra Santa*, t. 3, Quaracchi 1928, s. 359.

¹² Por. Tamże, s. 366-367.

¹³ *Chronica XXIV Generalium Ordinis Fratrum Minorum*, Quaracchi 1897 (Analecta Franciscana 3), s. 506.

¹⁴ Clemens VI, 21 XI 1342, *Gratias Agimus, Nuper Carissimae*, w: L. Wadding, *Annales Minorum*, t. 3, Quaracchi 1932, s. 485; G. Golubovich, *Biblioteca...*, t. 4, 1-4, s. 52-56.

¹⁵ Por. G. Golubovich, *Il Santo Cenacolo. Sua autenticità e sue divine prerogative*, Firenze 1938; R. Martiniano, *Entrata ufficiale dei Francescani nel Santo Sepolcro*, „La Terra Santa” 24(1949), s. 119-124.

szczególnie ważne dla historii i dla prawa, prawa na bazie którego „łacinicy” wchodzi oficjalnie w posiadanie tych sanktuariów.

Pertraktacje z 1333 roku potwierdzone przez papieża w 1342 roku są podstawowymi datami dla historii Ziemi Świętej i miejsc świętych, związanych od tego momentu z obecnością franciszkanów. Ten nowy okres historii jest nazywany często „okresem franciszkańskim” a to dlatego, że królowie Neapolu przekazują franciszkanom opiekę nad miejscami odzyskanymi dla kultu chrześcijańskiego w sposób pokojowy, poprzez pertraktacje z sultaniem, potwierdzone później przez samego papieża Klemensa VI w 1342 roku.

W tym momencie nasuwa się wniosek, że poprzez tą aktywność zakonników trwa również kontynuacja życia liturgicznego w miejscach świętych. Liturgia jest sprawowana w języku łacińskim, według zasad potwierdzonych w *Liber Ordinaris* i *Calendarium*. Zawiera zarówno wspomnienia świętych, teksty przypominające wydarzenia związane z życiem, męką, śmiercią i Zmartwychwstaniem Jezusa Chrystusa, a także Drogę Krzyżową (*Via Crucis*), przekazywaną przez franciszkanów aż do dni dzisiejszych¹⁶.

Nasuwa się pytanie, jak traktować nowo powstałą jednostkę franciszkańską: czy jako kontynuatorkę prowincji już istniejącej ze swoją główną siedzibą na Cyprze czy też jako jednostkę całkowicie nową, bowiem stworzoną w nowej sytuacji, z nowymi wyzwaniami i zadaniami, które otworzyły się przed Kustodią po uzyskaniu prawa do sprawowania służby w uzyskanych czterech sanktuariach?

Nie posiadamy żadnych dowodów na to, że zakonnicy, którzy wrócili do Ziemi Świętej w XIV wieku, starali się tylko odzyskać klasztory, które w przeszłości do nich należały, a które utracili. Działalność zakonników zmieniła całkowicie styl i cel tejże posługi, ograniczając ją do opieki nad pielgrzymami, sprawowania liturgii w sanktuariach, służby duszpasterskiej, czy funkcji kapelanów w siedzibach dyplomatów europejskich i w ten sposób dostosowując się do nowo zaistniałej sytuacji, ale jednocześnie kontynuując dawne tradycje i ideały, które zostały wytyczone przez założyciela wspólnoty - św. Franciszka.

2. Okres organizacji i stabilizacji Kustodii (1342-1517)

Przejmując i w jakiś sposób kontynuując tradycje związane z wyprawami krzyżowymi, Kustodia Ziemi Świętej, była już ukierunkowana na odzyskanie innych miejsc świętych i na reprezentację świata katolickiego na Bliskim Wschodzie. Jej istnienie prawne jest od tej chwili zagwarantowane poprzez oficjalne dokumenty wydane przez papieża Klemensa VI i zaakceptowane przez władze cywilną strony muzułmańskiej.

W 1347 roku franciszkanie wracają do Betlejem, aby sprawować posługę przy Grocie Narodzenia Pańskiego i w Bazylice. W latach 1361-1363 dzięki pomocy

¹⁶ Por. J. Kopeć, *Teksty Oñicjum Sacrosancti Sepulchri Hierosolymitani u Bożogrobców Miechowskich i w Proprium Poloniae*, „Archiwa Biblioteki i Muzea Kościelne” 20(1970), s. 179-194; H. Piwoński, *Antyfonarz Bożogrobców z Miechowa*, „Musica Medii Aevi” 6(1977), s. 88-140; M. Tobiasz, *Bożogrobcy w Miechowie*, „Nasza Przyszłość” 17(1963), s. 5-60; W. Smereka, *Studium Pasyjne. Rys historyczny i teksty Drogi Krzyżowej*, Polskie Towarzystwo Teologiczne, Kraków 1968.

króla Aragonii Piotra IV i Joanny, królowej Neapolu i Sycylii franciszkanie przejmują Grób Matki Bożej w Dolinie Jozafata¹⁷.

W 1375 roku franciszkanie przejmują służbę w tak zwanej Grocie Mlecznej w Betlejem, niedaleko bazyliki Narodzenia. W 1392 roku otrzymują pozwolenie na sprawowanie liturgii w Grocie Getsemani w niedużej odległości od Grobu Maryi, a w roku 1485 przystosowują do posługi liturgicznej grocie narodzin Jana Chrzciciela w Ain Karem¹⁸.

Zmieniająca się sytuacja i powiększająca się jednostka administracyjna Kustodii oraz związane z tym problemy powodują, że w 1377 roku powstają pierwsze statuty prawne Kustodii. Statuty te rozwijają i wyjaśniają treść bulli papieskiej *Gratias agimus*, określając ilość zakonników mogących przebywać w Ziemi Świętej w liczbie nie przewyższającej dwudziestu osób. Jeżeli zaś chodzi o ich służbę, oprócz kultu liturgicznego i religijnego w miejscach świętych, mają się zajmować pielgrzymami, którzy przybywają z Europy.

W 1414 roku na Kapitulie Generalnej w Lozannie ustalono, że Kustodia Ziemi Świętej będzie jednostką bardziej autonomiczną względem swojej „Prowincji Matki” z siedzibą na Cyprze i w związku z powyższym otrzymuje pozwolenie na zwiększenie ilości zakonników pracujących w Ziemi Świętej. Szesnaście lat później postanowiono, że kustosz Ziemi Świętej ma być wybierany przez Kapitułę Generalną zakonu, co czyniono przez kolejne trzy wieki. Praktyka ta została zmieniona w XX wieku i trwa do dzisiaj. Obecnie nominacja nowego kustosa należy do generała i zarządu generalnego zakonu franciszkańskiego.

W początkowych latach XV wieku, w ramach zmian zachodzących w wielkiej rodzinie zakonnej franciszkanów, kiedy to klasztory w Ziemi Świętej dostają się pod jurysdykcję „obserwancji”, przełożeni z Góry Syjon wywodzą się z tegoż ramienia zakonnego, natomiast prowincja z siedzibą na Cyprze pozostaje w administracji franciszkanów konwentualnych. Na pierwsze wiadomości dotyczące tych zmian natrafiamy już w 1431 r., kiedy to po ukończeniu gwardianatu przez o. Ludwika z Bolonii jako jego następca zostaje mianowany o. Jakub Delfin, pierwszy gwardian z rodziny Braci Mniejszych Obserwantów¹⁹. Ze źródeł zakonnych dowiadujemy się, że ta zmiana nie dokonała się w jednym momencie, a cały proces trwał przez wiele lat pomimo decyzji papieskich nakazujących przejęcie Kustodii Ziemi Świętej przez Braci Mniejszych Obserwantów. Ta wiadomość zostaje potwierdzona w 1453 roku, kiedy to papież Mikołaj V potwierdza jeszcze raz nominację na gwardiana Góry Syjon zakonnika, który ma przynależeć do rodziny zakonnej Braci Mniejszych Obserwantów²⁰. W 1493 r. Kustodia Ziemi Świętej przeszła definitywnie pod władzę obserwantów. Sytuacja ta powtórzy się w 1571 r. także odnośnie Cypru, który po zdobyciu przez wojska tureckie, przejdzie pod administrację otomańską²¹.

Proces autonomizacji Kustodii zostaje dopełniony w 1517 r., kiedy sama podtrzymując swoją historyczną nazwę Kustodii Ziemi Świętej, staje się *de facto*

¹⁷ Por. A. Arce, *Pedro IV de Aragon...*, s. 532-538.

¹⁸ Por. G. Odoardi, *La Custodia Francescana nel VI centenario della sua costituzione (1342-1942)*, „Miscellanea Franciscana” 43(1943), s. 217-258.

¹⁹ Por. G. Golubovich, *Biblioteca...*, t. 6, s. 88.

²⁰ Por. L. Wadding, *Annales Minorum*, Ad Claras Aquas, Quaracchi 1932, 12. Rok 1453, rozdz.. XXXI; *Bullarium Franciscanum* n.s., I, w n. 1731, s. 859.

²¹ Por. L. Iriarte, *Historia Franciszkanizmu*, Ilum. S. Kafel, A. Zębik, K. Kuklińska, Kraków 1998, s. 340.

provincją autonomiczną. Ze względu na miejsce i sytuację, w jakiej Kustodia się znajduje, otrzymuje ona od Stolicy Apostolskiej szczególne przywileje i zadania do wypełnienia w różnych zakresach swojej działalności, przede wszystkim w opiece nad pielgrzymami przybywającymi do Ziemi Świętej, w posłudze duszpasterskiej placówek konsularnych i szczególnie w zakresie działalności ekumenicznej, co wyrazi się w pełni w czasie trwania Soboru we Florencji (1431-1443), kiedy to osiągały pojednanie chrześcijanie obrządków wschodnich z Kościołem katolickim²². Unia ze względu na sytuację polityczną nie przetrwała wielu lat i właściwie tylko w Ziemi Świętej franciszkanie będą jej jedynym praktycznym odzwierciedleniem.

Relacje między kościołami, które w Ziemi Świętej istnieją do dzisiaj, przystosowując się do sytuacji i wydarzeń, jak to miało miejsce w ciągu wieków istnienia Kustodii. Działalność ekumeniczna i apostolska do dziś wzbudza wielkie zainteresowanie i dyskusje²³.

Jeszcze inny rodzaj działalności, który się rozwija ze względu na większą ilość pielgrzymów przybywających do Ziemi Świętej, to opieka duchowa i fizyczna nad kupcami i pielgrzymami udającymi się do Egiptu, Syrii czy Libanu. Franciszkanie, którzy najpierw służą im, jako kapelani placówek dyplomatycznych, od XVII wieku uzyskują status placówek stałych, służąc swoją pomocą wszystkim obcokrajowcom, którzy przebywają w tych krajach. Jest to zarazem załączek pierwszych parafii na Bliskim Wschodzie, które zostaną utworzone w XVII wieku.

W tym okresie obecność franciszkanów jest związana przede wszystkim z opieką nad miejscami świętymi, nad pielgrzymami do nich przybywającymi oraz sprawowaniem liturgii. Ale nie tylko. Ten rodzaj posługi nie wystarczał niektórym zakonnikom, którzy starając się rozszerzyć zakres ich działania, postanowili podjąć próbę ewangelizacji miejscowych muzułmanów. Wysiłki te podjęte przez kilku zakonników, w różnych miejscach i w różnym czasie, nie przyniosły żadnych konkretnych wyników. Wielu z tych, którzy podjęli taką próbę dania świadectwa ewangelii, przelali krew, ponosząc śmierć męczeńską.

W 1391 roku czterech zakonników zostaje zabitych w Jerozolimie: Mikołaj Tavelić (Chorwat), Stefan z Cuneo (Włoch), Deodat z Rodez i Piotr z Narbony (Francuz). Wszyscy czterej zostają kanonizowani w 1970 r. przez papieża Pawła VI, który to przemawiając na placu św. Piotra w Rzymie w dniu ich kanonizacji, podkreślił: „Jesteśmy w obecności świadectwa pełnego paradoksów, świadectwa zderzenia, świadectwa daremnego, a to dlatego, że to świadectwo nie zostało od razu przyjęte i dobrze zrozumiane, ale ma wielką i cenną wartość, bo potwierdzoną darem samego siebie, darem swojego życia”²⁴.

Od początku okresu, który nazwaliśmy okresem organizacji i umocnienia franciszkanów w Ziemi Świętej. Zakonnicy zajmują się sanktuariami, często podupadłymi i będącymi w ruinie. W 1343 r. przeprowadzają remont budynków krzyżowców przy Wieczerniku na Górze Syjon. W 1479 r. za gwardianatu Jana Toamcelliego z Neapolu zostaje przeprowadzona kompletna zmiana dachu drewnianego bazyliki Bożego Narodzenia w Betlejem. Aby to stało się możliwe, zostają

²² Por. M. Brlek, *La Custodia di Terra Santa e i Cristiani Orientali*, Ed. CTS, Jerusalem 1963.

²³ Por. I. Mancini, *Cenni storici sulla Custodia di Terra Santa*, w: *La Custodia di Terra Santa e l'Europa*, Roma 1980, s. 20-22; M. Brlek, *Statu Quo e Riti Orientali*, Gerusalemme 1961.

²⁴ Por. A. Ghinato, *Fiamme a Gerusalemme: vita e martirio di S. Nicolo Tavelic e compagni Francescani della Custodia di Terra Santa*, Postulazione della Causa di S. Nicolò Tavelic, Roma 1970.

zmobilizowane siły różnych władców i możnych Europy: Republika Wenecji ofiarowuje niezbędne drzewo, książę Burgundii Filip Dobry finansuje prace robotników, król Anglii Edward IV przekazuje miedź niezbędną do pokrycia dachu.

Sytuacja ta jest czymś nowym, co nie miało wcześniej miejsca, bowiem od czasu wypraw krzyżowych nie osiągnięto tak wielkiego konsensusu możnych i władców Europy dla miejsc związanych z kultem miejsca na Ziemi Świętej. Jest to pierwszy znak współpracy na rzecz miejsc świętych i tym samym na rzecz działającej tam Kustodii Ziemi Świętej.

3. Okres „Kwestii Miejsc Świętych i status quo” (1517-1852)

Lata 1517-1852 to bez wątpienia okres najtrudniejszy w historii Kustodii Ziemi Świętej, jest to okres prześladowań i wypędzeń, pozbawiania praw i ich odzyskiwania, codziennych wydarzeń, które nie pozwalają żyć w pokoju. Na Górze Syjon, w Wieczerniku, Kustodia była jedynym podmiotem mającym prawo sprawowania kultu, natomiast w Bożym Grobie, w Grobie Matki Bożej w Dolinie Jozafata i Bazylice Narodzenia w Betlejem sprawowała kult razem z innymi wspólnotami religijnymi obrządku wschodniego, ale zachowując pierwszeństwo i prawo do najważniejszych części tych sanktuariów, jak sam Boży Grób, Golgota czy miejsce narodzin Jezusa w Betlejem²⁵.

W Jerozolimie, w Bazylice Bożego Grobu, tak jak w Betlejem w Bazylice Bożego Narodzenia, jak zresztą w całej Ziemi Świętej franciszkanie byli głównymi i jedynymi przedstawicielami Kościoła katolickiego od czasu zakończenia wypraw krzyżowych. W tychże sanktuariach znajdowali się także przedstawiciele innych obrządków chrześcijańskich, takich jak: prawosławni (greko-prawosławni od 1535 roku), Ormianie, Koptowie (od 1537 r.) i syro-jakobici. Z obrządkami tymi często dochodzi do kłótni i niesnasek dotyczących czasu, miejsca i sposobu sprawowania liturgii w głównych sanktuariach Ziemi Świętej.

W 1517 roku w Palestynie, po panowaniu mameluków egipskich, przejmując władzę Turcy otomańscy, którzy mają swoją siedzibę w Konstantynopolu. Wspólnoty greko-prawosławne²⁶ przebywające w Jerozolimie, podkreślając fakt ich przynależności do imperium otomańskiego, zwiększają swoją liczebność w Ziemi Świętej i uzurpują sobie prawo do najważniejszych sanktuariów chrześcijańskich, przedstawiając franciszkanów jako reprezentantów potęg europejskich, czyli jednostek wrogich imperium tureckiemu.

W tym okresie kustodia ponosi duże straty, jeżeli chodzi o posiadanie miejsc świętych. I tak franciszkanie zostają wydaleny w 1552 r. z Wieczernika na Górze Syjon. Było to wydarzenie tragiczne dla zakonników, biorąc pod uwagę dwa wieki ich obecności w tym świętym miejscu, centrum działalności i sercu Kustodii Ziemi Świętej²⁷.

²⁵ Por. I. Mancini, *Cenni storici...*, s. 22-24.

²⁶ W odróżnieniu od nazewnictwa przyjętego w Polsce, w Ziemi Świętej dla określenia wspólnoty prawosławnej używa się zawsze określenia „greko-prawosławni”. Taka terminologia przyjęła się w nazewnictwie Ziemi Świętej już od 1535 r., kiedy to biskupem Jerozolimy zostaje przedstawiciel kleru pochodzenia greckiego, patriarcha German, a nie lokalnego, jak to było dotychczas. Dlatego też używając innego nazewnictwa odnośnie Kościoła prawosławnego, w Jerozolimie można być niezrozumianym.

²⁷ Historię wypędzenia franciszkanów z Wieczernika, jego przyczynę i skutki można znaleźć w: L. Lemmens, *Die Franziskaner im H. Lande*, t. 1, *Die Franziskaner auf dem Berge Sion, 1335-1552*, Münster 1925.

Przez następne trzy wieki Kustodia nadal walczyła o utrzymanie się w miejscach świętych i o prawo do ich posiadania. To, że nie wszystko zostało utraczone tak w Bazylice Bożego Grobu w Jerozolimie, jak również w Bazylice Bożego Narodzenia w Betlejem, zawdzięczamy ofiarności i cierpieniom zakonników, ale także pomocy ze strony władców europejskich, którzy poprzez interwencje dyplomatyczne u sułtana Stambułu sprawili, że część tych miejsc zostaje do dzisiaj w posiadaniu franciszkanów²⁸.

Sam papież Urban VIII w bulli wydanej w 1623 r. potwierdził, że jednym z obowiązków władców katolickich jest protekcja franciszkanów z Ziemi Świętej. W czasie, kiedy franciszkanie tracą jedno za drugim prawa do przebywania i sprawowania opieki nad grobem Chrystusa, miejscem jego narodzin, jak i nad grobem Jego Matki w Dolinie Jozafata, starają się nabyć inne miejsca związane z życiem Jezusa. I tak w 1620 r. uzyskują prawo do miejsca Zwiastowania w Nazarecie i do Góry Tabor. Stało się to możliwe dzięki władcy, który sprawował swoje rządy w Galilei, księciu druzyjskiemu Fakhr El Din²⁹.

W 1679 r. franciszkanie kupują ruiny Sanktuarium św. Jana w Ain Karem; w 1684 r. zostaje kupiony Ogród Getsemani i w 1754 r. Sanktuarium św. Józefa (Dom św. Józefa) w Nazarecie, a w roku 1836 miejsce biczowania w Jerozolimie.

Jak już wspomnieliśmy, w tym okresie dochodzi do „walki” o prawa do sanktuariów Bożego Grobu i Grobu Matki Bożej oraz bazyliki Narodzenia. Hierarchia Kościoła prawosławnego czując się protegowaną sułtana w Stambule, co rusz uzurpowała sobie prawo do tych sanktuariów, czy to za pomocą sum przekazywanych sułtanowi, czy to przy użyciu siły, czy to fałszując dokumenty dotyczące praw i posiadłości miejsc świętych należących dotychczas do katolików. Sytuacja ciągłej wojny i podchodów osiągnęła kulminację w 1757 r., kiedy to w Niedzielę Palmową Grecy niszczą wszystkie ozdoby należące do łacinników (lampy oliwne i jakiegokolwiek znaki świadczące o tym, że to miejsce należało do łacinników). Na reakcję Charles’a Graviera, hrabiego Vergennes, ambasadora Francji przy siedzibie sułtana, który żądał respektowania traktatu zawartego między Francją a sułtanem w 1740 r. (znanego jako *Capitolazioni*), wielki wezyr Mehmed Ragıp Paşa odpowiedział: „Te miejsca należą do Sułtana, mojego Pana, i to on je daje komu zechce. Być może były one od zawsze w rękach katolików, ale dzisiaj Jego Wysokość chce, aby należały do Greków”³⁰.

W 1808 r. wielki pożar niszczy dużą część kopuły nad Bożym Grobem i Grecy oskarżając Franciszkanów o podpalenie budynku, otrzymują od sułtana pozwolenie na jego odbudowę, wymazując do końca wszelkie ślady przynależności tego miejsca do katolików. W 1847 r. Grecy usuwają sławną srebrną gwiazdę z napisem łacińskim mówiącym o narodzinach Jezusa w tymże miejscu w Betlejem.

²⁸ A. Rock, *Lo Status quo nei Luoghi Santi, La questione in generale e due circostanze differenti ed emblematiche riguardanti il Cenacolo e la Cupola del S. Sepolcro*, Franciscan Printing Press, Jerusalem 1977, s. 11. Zobacz również: N. Klimas, *L'Archivio Storico della Custodia di Terra Santa e il suo fondo Firmani. Storia e significato*, „Archivum Franciscanum Historicum” 101(2008)1-2, s. 213-277, gdzie autor opisuje znaczenie tych dokumentów w historii Kustodii i historii miejsc świętych.

²⁹ O historii kupna tych sanktuariów, o podróży księcia do Mekki i Medyny i o budowie kościoła w miejscu Zwiastowania, zobacz: M. Brlek, *I Francescani a Nazaret ed il Santuario della Annunciazione*, „Frate Francesco” 37(1970), s. 112-124; H. Donner, *Sanctuarium et Possessiones Terrae Sanctae in Galilaea saeculo XVIII*, „Diarium Terrae Sanctae” 5(1912), s. 17-32; Frate Colombo [G. Golubovich], *Un Emirato Franciscano in Galilea*, „Almanacco di Terra Santa” 3(1924), s. 39-40.

³⁰ B. Collin, *Recueil de documents concernant Jérusalem et les Lieux Saints*, Franciscan Printing Press, Jerusalem 1988, s. 88.

Reakcja krajów Europy Zachodniej na te wydarzenia jest niewspółmiernie mniejsza, niż należałoby się spodziewać, a to dlatego, że Francja stała się republiką i nie jest tym faktem zainteresowana, zaś Anglia będąc krajem protestanckim (anglikańskim) tym bardziej nie! Zainteresowana sytuacją na Bliskim Wschodzie jest natomiast Rosja, która uznaje się za spadkobierczynię Rzymu i Konstantynopola, obwołując Moskwę trzecim Rzymem i biorąc pod swoją opiekę wiernych prawosławnych znajdujących się na terytorium imperium otomańskiego, żądając jednocześnie od sultana większych dla siebie praw w Ziemi Świętej.

W tej sytuacji sultan Abdülmecid (1839-1861), znajdując się między przysłowiowym młotem a kowadłem, to jest między Francją i Rosją, w roku 1852 wydaje sławny dokument zwany *Firmanem*, w którym ustala się, że w Ziemi Świętej i w sanktuariach ma pozostać taka sama sytuacja, jaka była w 1757 roku, czyli *status quo ante*. W ten sposób bazylika Bożego Grobu, bazylika Bożego Narodzenia w Betlejem czy Grób Matki Bożej, które potrzebowały remontów, nie mogły być odnawiane, bo to byłoby pogwałceniem *status quo*. Bowiem gdyby jedna ze stron odnowiła którąś ze wspólnych budowli, należącą do trzech wspólnot: Greków, Katolików czy Ormian, ta cześć automatycznie przechodziła by na jej własność!

W takich warunkach, kiedy różne wspólnoty pretendowały do praw odnośnie sanktuariów, rząd otomański wydał ten sławny dokument potwierdzony przez sultana Abdülmecida w 1852 r. i dekret *Hatti Humaniu* w 1856 r., w którym po raz pierwszy używa się słowa *status quo* w odniesieniu do sytuacji, jaka się wytworzyła w Ziemi Świętej³¹.

W dokumencie z 1852 r. jest też zaznaczone, że: „Rzeczy mają pozostać takimi, jakimi były”, tzn. w 1852 roku, i wyrażenie, że „nie może być żadnej zmiany”, powtórzone jest pięć razy w tym samym piśmie, jest więc czymś w rodzaju „zawieszenia broni” między wspólnotami w sanktuariach Bożego Grobu, Grobu Matki Bożej, Wniebowstąpienia na Górze Oliwnej w Jerozolimie i bazylice Narodzenia w Betlejem.

Warto też nadmienić, że w tym okresie *status quo*, czyli od 1517 do 1852 roku, zmieniają się też prawa powiązane *de facto* z rolą kustosa (Gwardiana z Góry Syjon). O. Felix Fabri, który był w Ziemi Świętej dwukrotnie w 1480 i 1483 roku, przedstawia kustosa jako *provisora* Kościoła łacińskiego na Bliski Wschód, urząd, który zostaje mu nadany przez samego papieża. W 1628 r. kustosz otrzymuje tytuł *Responsale Sacris Congregationis de Propaganda Fide* (odpowiedzialnego za duszpasterstwo) na cały Bliski Wschód, urząd, który staje się ściśle powiązany z osobą kustosa. Ten sam otrzymuje też tytuł *Comissarius Apostolicus Terrae Sanctae et Orientis* (Komisarz Apostolski Ziemi Świętej i Wschodu), jak również *Prefectus Missionis Egyptii et Cyprii* (Prefekt Misji Egiptu i Cypru), tytuły, które pozostają w jego użyciu aż do 1847 roku, kiedy to zostaje odtworzony Patriarchat łaciński w Jerozolimie z siedzibą biskupa³².

Oprócz tych ważnych faktów i wydarzeń dotyczących omawianego okresu warto nadmienić także kilka słów o aspekcie ekonomicznym i dyplomatycznym, w którym to Kustodia Ziemi Świętej i katolicki Zachód Europy współpracują ści-

³¹ Por. R. Bernhardt, *Status Quo, Encyclopedia of Public International Law*, t. 7, Amsterdam-New-York-Oxford 1984, s. 438-442.

³² Por. P. Pieraccini, *Patriarcato Latino di Gerusalemme e la Custodia di Terra Santa*, Franciscan Printing Press, Cairo-Jerusalem 2006.

śle tak w odzyskaniu miejsc świętych, jak i w ich remontach czy też w nabyciu nowych miejsc. Kustodia potrzebowała od zawsze wsparcia ekonomicznego ze strony krajów katolickich. Uratowano w ten sposób wiele miejsc świętych i o tych faktach przypominał często sam papież, apelując do krajów katolickich o pomoc dla Ziemi Świętej.

W 1621 r. w Neapolu zostaje utworzony „Komisariat Ziemi Świętej”, za pomocą którego zbierano ofiary, które wysyłano do Ziemi Świętej na różne potrzeby i dzieła tworzone tam przez franciszkanów³³.

Republika Wenecka daje do dyspozycji swoje statki mające służyć do przewożenia pielgrzymów udających się do Ziemi Świętej i organizuje, to w sposób niemający precedensu w Europie, zapewniając bezpieczeństwo w czasie wyprawy. To na statkach *Serenissima*, jak nazywano tę republikę, docierają do Ziemi Świętej tak kustoszowie, jak i zakonnicy, którzy udają się na misje. W 1520 roku Senat Wenecji zwraca się do papieża, przypominając mu, że to zakon franciszkański jest opiekunem miejsc świętych i prosi, aby ten przywilej został każdorazowo potwierdzony poprzez ojca kustosa, który udawał się do Ziemi Świętej właśnie z Wenecji. Ale najważniejszą pomocą okazaną przez Wenecję dla Ziemi Świętej była pomoc dyplomatyczna w obronie miejsc świętych i pomoc w relacjach dyplomatycznych z Konstantynopolem³⁴.

Polityka Francji wobec Kustodii Ziemi Świętej wyrażała się poprzez traktaty zawarte z imperium otomańskim za rządów Franciszka I i sułtana Sulejmana Wspaniałego w 1535 roku. Prawa te otrzymały miano *Capitolazioni* i dzięki nim była możliwa współpraca dyplomatyczna w obronie miejsc świętych, nawet jeśli uważana była przez niektórych monarchów jako zdrada i skandal dla wartości chrześcijańskich. Oprócz tego Francja za rządów Ludwika XIV otrzymuje prawo opieki nad wszystkim katolikami przebywającymi na Bliskim Wschodzie, z jakiegokolwiek kraju by nie pochodzili. Prawo to otrzymane w 1740 roku nosi nazwę „Protektorat” i jest sprawowane przez Francję aż do 1922 roku, tj. do traktatu w Lozannie³⁵.

Pomoc płynie również z Hiszpanii, przede wszystkim od strony ekonomicznej, szczególnie od XVI wieku, kiedy to w 1550 r. król Karol V wysyła potężne sumy na odnowę bazyliki Bożego Grobu. Jednak w 1646 r. Kongregacja Rozkrzewiania Wiary wydaje dekret, w którym zabrania się odzysku sanktuariów w Ziemi Świętej za pomocą pieniędzy. W tej sytuacji król Hiszpanii wysyła swojego przedstawiciela do Konstantynopola, który to w sposób bezpośredni będzie się zajmował sprawami odzysku sanktuariów, przekazując niezbędne sumy samemu sułtanowi. Później jeszcze zostaje utworzona *Obra Pia*, czyli „Pobożna Pomoc”, która zajmuje się zbieraniem i przekazywaniem kwot potrzebnych Kustodii³⁶.

Także w tym okresie historii Kustodii, tak jak w poprzednich, nie zabrakło prześladowań zakonników pracujących w Ziemi Świętej, jak i ofiar. I tak w 1530 roku w Jerozolimie wybucha prześladowanie powiązane z fałszywym przesłaniem, według którego franciszkanie przebywający w Bożym Grobie ukryli tam wielkie skarby. Niewierni chcąc je zdobyć, uwięzili zakonników na dwadzieścia siedem miesięcy. Następne ataki wybuchają w 1537 i 1540 roku, kiedy to muzułmanie

³³ Por. G.F. D'Andrea, *Il Regno di Napoli e la Custodia di Terra Santa*, w: *La Custodia di Terra Santa...*, s. 37-70.

³⁴ Por. G. Bissoli, *La Repubblica di Venezia e la Custodia di Terra Santa*, w: Tamże, s. 83-94.

³⁵ Por. B. Collin, *La Francia e la Custodia di Terra Santa*, w: Tamże, s. 71-82.

³⁶ Por. E. Barcena, *La Spagna in terra Santa*, w: Tamże, s. 95-116.

mszczą się na zakonnikach za poniesione klęski w starciu z wojskami Europy, wtrącając ich do więzienia w Damaszku na trzydzieści osiem miesięcy. Podobne sytuacje mają miejsce w latach 1632-1638, kiedy to zakonnicy szukając schronienia przed zemstą „niewiernych”, uciekają do Jerozolimy. Jeszcze inne szykano-
wania mają miejsce po przejściu i klęsce wojsk napoleońskich, kiedy to w Ramli wybucha prześladowanie chrześcijan.

4. Okres nowożytny (1852-1980)

Jest to czas pełen ważnych wydarzeń zarówno dla Kustodii Ziemi Świętej, jak i dla całego Bliskiego Wschodu tak od strony religijnej, jak i politycznej.

W 1847 r. papież Pius IX w brewe apostolskim *Nulla celebrior* odnawia istnienie siedziby patriarchatu łacińskiego w Jerozolimie. Podkreśla w nim, dlaczego to uczynił i dlaczego nie było to wcześniej możliwe. Kustodia Ziemi Świętej w zaistniałej nowej sytuacji kontynuuje wykonywanie swoich zadań zarówno przy sanktuariach, jak i w stosunku do wiernych należących do parafii.

Lata 1852-1980 to okres odzyskiwania sanktuariów. W tym czasie zostają odzyskane następne sanktuaria: w 1875 roku została kupiona VII Stacja Drogi Krzyżowej; w 1878 r. sanktuarium w Naim; w 1879 roku Kana Galilejska; w 1880 roku „Sanktuarium Palm” w Betfage; w 1889 roku V Stacja Drogi Krzyżowej. Pod koniec XIX i na początku XX wieku zostają nabyte następujące sanktuaria: *Dominus Flevit* (Pan Zapłakał) na Górze Oliwnej, Tabgha, Kafarnaum, Pole Pasterzy koło Betlejem, Puszca św. Jana koło Ain Karem, Góra Nebo w Jordanii, miejsce chrzcielne Jezusa nad brzegami Jordanu³⁷.

W tym okresie Kustodia Ziemi Świętej odbudowuje i remontuje wiele z sanktuariów tak do niej już należących, jak i tych nowo nabytych. Często chodzi tutaj o skromne i małe kaplice, których zadaniem jest umożliwienie pielgrzymom modlitwy. Zdobyto tyle, ile w tym czasie było możliwe. Celem było przede wszystkim dać pielgrzymom miejsca, w których będą mogli się modlić w sposób godny, choćby były to miejsca bardzo skromne, wykonane i urządzone z prostotą.

W okresie nazwanym „nowożytnym” Kustodia objęła swym protektoratem następujące sanktuaria: 1901 - bazylika w Emaus, 1919-1924 - bazylika Agonii Chrystusa w Getsemani i bazylika Przemienienia Pańskiego na Górze Tabor, 1952-1953 - nowe sanktuarium w Betanii, 1953-1954 - Pole Pasterzy koło Betlejem, 1955 - *Dominus Flevit* na Górze Oliwnej, 1955-1969 - bazylika Zwiastowania w Nazarecie, 1990 - Kafarnaum i obecnie bazylika na Górze Nebo w Jordanii.

Również w tym okresie nie brak świadectw o męczeństwie zakonników za wiarę. I tak w 1860 roku w Damaszku miało miejsce prześladowanie ze strony druzyskiej, które rozszerzyło się później na pobliską Syrię. Nękania te wybuchły po ukazaniu się dekretu Abdülmecida z 1856 r. podpisanego w Paryżu, w którym to sułtan uznaje równouprawnienie wszystkich wyznań i religii. W czasie prześladowań ginie około siedem tysięcy chrześcijan, a wśród nich franciszkanie, błogosławiony Emanuel Ruiz i jego towarzysze.

³⁷ Por. I. Mancini, *Cenni storici...*, s. 24-25.

W 1895 r. mają miejsce kolejne ataki, tym razem ze strony tureckiej, przeciwko mniejszości chrześcijańskiej i ormiańskiej w Turcji, kiedy to ginie z rąk żołnierzy św. Salwator Lilli¹⁸.

W 1901 r. wybuchają następne prześladowania, tym razem w Jerozolimie, na placu przylegającym do bazyliki Bożego Grobu, atakującymi okazali się wyznawcy prawosławia. Do tej sytuacji dochodzi w kwestii spornej związanej ze *status quo*. Osiemnastu zakonników Kustodii odnosi rany ze strony mnichów greckich, którzy za zgodą Rosji przygotowali zasadzkę, obrzucając kamieniami franciszkańskich zakonników. Bracia atakowani byli z tarasów znajdujących się wokół placu przed Bożym Grobem.

W 1920 r. było jeszcze jedno prześladowanie w Turcji skierowane przeciwko ludności ormiańskiej, w czasie którego ginie pięciu franciszkanów zabitych przez żołnierzy tureckich.

Okres ten zostaje uzupełniony świadectwami i przykładami związanymi z działalnością franciszkanów w Ziemi Świętej na przestrzeni ośmiu wieków, ale przede wszystkim w XIX i XX wieku, kiedy to nowo zaistniałe sytuacje mają wielki wpływ na rodzaj i jakość dzieł wykonywanych przez zakonników w Ziemi Świętej i na Bliskim Wschodzie, jako że klasztory franciszkańskie Kustodii Ziemi Świętej znajdują się także w Egipcie, Jordanii, Syrii, Libanie, na Cyprze i na Rodos.

Świadectwa obecności i pracy zakonników św. Franciszka obejmują uczestnictwo przedstawicieli Kustodii na konferencji pokojowej w Wersalu w 1918 r. i w Lozannie w 1922 r., kiedy to przedstawiciele Kustodii, wspierani w ich zmaganiach przez Stolicę Apostolską w Rzymie, starają się o uzyskanie statusu międzynarodowego dla miejsc świętych i Jerozolimy. Wysiłki te zostają na nowo podjęte przez Kustodię w czasie konferencji pokojowej w Poczdamie, po zakończeniu drugiej wojny światowej, ale także w tym przypadku, tak jak po pierwszej wojnie światowej, ich starania nie zostają wzięte pod uwagę.

W 1948 r., kiedy zostaje utworzone państwo Izrael, nowy rząd tego kraju podejmuje zobowiązania co do przestrzegania statusu miejsc świętych, prawa czy statusu istniejącego od 1852 r. poprzez respektowanie sławnego prawa *status quo*.

Podobna sytuacja zaistniała po 1967 r., po tzw. wojnie sześciodniowej, kiedy to Izrael zajmuje tereny Zachodniego Brzegu Jordanu, jak i Strefy Gazy, ziemie, na których znajdują się sanktuaria, nad którymi sprawują opiekę Bracia Mniejsi z Kustodii Ziemi Świętej, takie jak: Betlejem, Pole Pasterzy, Jerycho, Emaus, sanktuaria we wschodniej części Jerozolimy (Góra Oliwna, Stare Miasto z Bożym Grobem i klasztor Biczowania).

Na tych terenach pod izraelską administracją wojskową, dzisiaj tzw. terytoriach Autonomii Palestyńskiej, jak i w samym Izraelu sytuacja pozostaje niezmienną co do kwestii miejsc świętych, w których, szczególnie w sanktuariach podlegających *status quo*, kwestia sprawowania liturgii, różnych uroczystości itd. pozostaje do dzisiaj niezmienna, dokładnie taka, jaka zapanowała w 1852 roku.

4.1. Protagonści historii Kustodii Ziemi Świętej

Cała działalność Kustodii Ziemi Świętej może być określona poprzez dwa słowa: apostołska i misjonarska. Nawet, jeśli w regionie, w którym działała, nie może

¹⁸ Por. G. Egger, *Tra Minareti e campane*, Biblioteca Francescana, Milano 2005.

bezpośrednio głosić Ewangelię wszystkim mieszkańcom tego regionu, niemniej obecność zakonników, ich praca, pozostaje jako świadectwo dane wszystkim, którzy tu mieszkają i przyjeżdżają, według ideału przekazanego zakonnikom przez św. Franciszka.

Tam, gdzie sytuacja stworzyła warunki możliwe lub tego wymagała, franciszkanie zakładają parafie, budują domy i kościoły, pomagają ludności miejscowej i pielgrzymom w sposób, na który pozwalają okoliczności i okresy historyczne, w których zakonnikom przychodzi działać.

Cała działalność franciszkanów może być opisana, tak jak historia Kustodii, w czterech okresach, według których: w pierwszym okresie franciszkanie działają w granicach królestwa krzyżowców; w drugim okresie w czasie, kiedy to muzułmanie wracają do władzy, zmienia się całkowicie sytuacja, bo islam staje się znów religią dominującą i praktycznie jedyną uznawaną w tym regionie; w trzecim okresie sytuacja zmienia się na tyle, że miejsce muzułmanów mamelukich zajmują muzułmanie otomańscy (tureccy) i dołączają się do tego problemy i walka o miejsca święte z innymi wyznaniem chrześcijańskimi; w czwartym okresie, trwającym do czasów obecnych, zmienia się sytuacja i władzę przejmują najpierw Anglicy, a później od roku 1948 Żydzi.

W pierwszym okresie działalność franciszkanów prowadzona jest przede wszystkim w zakresie pomocy duchowej pielgrzymom i kupcom zachodnim przybywającym do Ziemi Świętej i na Bliski Wschód, a także pracy duszpasterskiej wśród chrześcijan przybyłych tutaj wraz z wyprawami krzyżowymi. W tym czasie funkcjonuje także hierarchia Kościoła łacińskiego, z patriarchą łacińskim na czele.

W drugim okresie kończy się czas wypraw krzyżowych i władzę przejmują muzułmanie, co całkowicie zmienia sytuację w Ziemi Świętej. Pozostaje tutaj garstka chrześcijan oraz zakonnicy św. Franciszka, jedyni przedstawiciele kleru i świata katolickiego, którzy opiekują się małymi grupami chrześcijan, także tych obrządków wschodnich. Franciszkanie ze strony Stolicy Apostolskiej otrzymują oficjalny mandat jako jedyni opiekunowie miejsc i chrześcijan katolickich na Bliskim Wschodzie.

W trzecim okresie władzę przejmują Turcy, zwiększa się znaczenie Kustodii Ziemi Świętej, kiedy to kustosz zostaje mianowany wyższym przełożonym kościelnym i zarazem delegatem apostolskim z ramienia Stolicy Apostolskiej z jurysdykcją na terytorium jemu podległe w miejsce biskupa aż do 1847 r. nieobecnego w Jerozolimie. Władze otomańskie i wojna z greko-prawosławnymi o prawa do miejsc świętych, formacja pierwszych parafii na terenie Bliskiego Wschodu nawet, jeżeli wierni musieli się liczyć z prześladowaniami ze strony muzułmańskiej, a także hierarchii prawosławnej. Kustodia rozwija system pomocy miejscowym chrześcijanom nie tylko obrządku łacińskiego, ale także obrządków wschodnich poprzez struktury religijne, szkolne i socjalne³⁹.

W czwartym okresie Kustodia sprawuje opiekę nad głównymi parafiami w Ziemi Świętej i Syrii, jak również na Cyprze i Rodos. Ojciec kustosz traci atrybuty hierarchii po odtworzeniu Patriarchatu łacińskiego z siedzibą biskupa w Jerozolimie.

W ten sposób franciszkanie z Kustodii Ziemi Świętej są głównymi i do połowy XIX wieku jedynymi protagonistami w historii Ziemi Świętej, szczególnie

³⁹ Por. K. Elm, *La Custodia di Terra Santa. Vita Franciscana nella tradizione della Chiesa latina di Palestina*, w: Tenze, *Alla sequela di Francesco d'Assisi*, Edizioni Porziuncola, Assisi 2004, s. 310-311.

w Palestynie. To oni, od ośmiu wieków, stanowią jedyną i nieprzerwaną obecność katolicko-łacińską w Ziemi Świętej. W tym czasie ma miejsce wiele zmian organizacyjnych (królestwo krzyżowców, imperium mameluków, otomańskie, mandat brytyjski, państwo jordańskie i żydowskie), etnicznych (krzyżowcy, Arabowie, Turcy, Żydzi), politycznych (Melek El-Kamel, Fryderyk II, Saladyn, Napoleon, T.E. Lawrens, Moshe Dayan) i granic (utworzenie państwa izraelskiego i królestwa Jordanii, jak również Syrii, Libanu i Egiptu).

I nawet, jeśli te stwierdzenia potwierdzone wydarzeniami historii są powodem do dumy franciszkanów w Ziemi Świętej, nie można zapomnieć o tym ważnym fakcie, że właśnie wtedy, kiedy wyprawy krzyżowe tracą definitywnie na znaczeniu i skuteczności, wtedy właśnie Zakon Braci Mniejszych, przejmując rolę kustosa względem miejsc świętych związanych z Jezusem Chrystusem i czyni to w sposób pokojowy.

4.2. Umacnianie franciszkańskiej obecności - budowa nowych sanktuariów

Franciszkanie przebywający i pracujący w Ziemi Świętej obmyślili strategię, zgodnie z którą mogli żyć i przetrwać zmiany różnych systemów i rządów, tak jak to miało miejsce, kiedy władzę w Palestynie przejęli Turcy i Ziemia Święta stawała się coraz bardziej ziemią zapomnianą. Wyrzuceni przez Turków z Wieczernika na Górze Syjon znaleźli nowe miejsce, klasztor Najświętszego Zbawiciela wewnątrz murów miasta, do którego przenieśli zarządzanie, wszystkie prawa i przywileje, którymi cieszył się Wieczernik na Górze Syjon.

Pielgrzymi, którzy przybywali do Ziemi Świętej, potrzebowali pomocy, a przede wszystkim możliwości odwiedzin i modlitwy w miejscach świętych. W tym celu strategia, którą obrali franciszkanie, polegała na tym, aby powoli odzyskiwać święte miejsca. Pomoc w tym trudnym zadaniu uzyskiwali tak ze strony Stolicy Apostolskiej (oficjalne uznanie Kustodii jako opiekuna miejsc świętych), jak i ze strony władz politycznych różnych katolickich krajów Europy (pomoc ekonomiczna i pomoc dyplomatyczna), a także pomoc materialna wiernych z całego świata.

Z jednej strony starali się uzyskiwać każdorazowo od władz terytorialnych i politycznych Palestyny prawnego potwierdzenia nabytych miejsc i uznania ich prawa do pobytu i pracy w tych miejscach, które następnie przechodziły na ich własność lub pod ich opiekę, a z drugiej strony bronili przed uzurpowaniem sobie prawa do tych miejsc ze strony innych wspólnot chrześcijańskich, przede wszystkim Kościoła greko-prawosławnego.

Wśród ważnych celów, które przyjęli franciszkanie do zrealizowania w czasie ich obecności w Palestynie, ich działanie określone zostało w dwóch kierunkach: zachowanie, remonty sanktuariów, które pozostały w ich rękach (Boży Grób); budowa nowych sanktuariów w miejscach ewangelicznych, gdzie wcześniej istniały już sanktuaria z czasów bizantyjskich i krzyżowych. Dwie fazy, etapy w okresie franciszkańskim: pierwszy od początku XIV wieku aż do 1920 roku i drugi rozpoczynający się w 1920 r. i trwający aż po dzień dzisiejszy.

Etap Pierwszy. W czasach panowania muzułmańskiego w Palestynie, najpierw mameluków z Egiptu, później otomanów z Turcji, szczególnie podczas panowania tureckiego franciszkanie byli tolerowani, ale też uważano ich za obcokrajowców,

protegowanych mocarstw obcych, często wrogich imperium otomańskiemu, dlatego też trudno było otrzymać pozwolenie na budowę czy remont budynków. Problemem była także mała ilość materiałów budowlanych i środków ekonomicznych na ich zakup. Zarówno środki, jak i materiały w większości pochodziły z Europy, więc nie trudno sobie wyobrazić, z jakimi przeciwnościami spotykali się zakonnicy, aby wykonać zaplanowane dzieła. Dlatego też remonty realizowano tylko w tych miejscach na które zakonnicy otrzymali pozwolenie od władzy miejscowej: w Wieczerniku, bazylice w Emaus, w Nazarecie i kaplicy Biczowania w Jerozolimie, zaś pozostałe sanktuaria zachowywano w takim stanie w jakim się znajdowały w tym momencie, dając szansę modlitwy pielgrzymom w tych miejscach, zawsze za pozwoleniem władz miejscowych.

Etap Drugi. Zmiany, jakie się dokonały w Palestynie po pierwszej wojnie światowej, koniec imperium otomańskiego i przejście władzy przez mandat brytyjski, pozwoliły na rozwój budownictwa i nowych sanktuariów w Palestynie. W tym okresie pod egidą Kustodii powstaje wiele nowych i pięknych kościołów. Trudnością w zaplanowaniu tych kościołów okazał się wybór stylu czy typu architektury.

Krzyżowcy używali stylu romańskiego i gotyckiego; w czasach Konstantyna Wielkiego zastosowano styl rzymski. Później, do końca XVIII wieku, problem stylu nie przejawiał się tak konkretnie, jako że nie było możliwości budowy większych kościołów. Dopiero w połowie XIX wieku po zmianach w czasach sułtana Abdülmecida, powstało kilka wyżej wymienionych sanktuariów, przy budowie których wzorowano się na stylu stosowanym w tym czasie w Europie i Ameryce, czyli neoklasyku i neogotyku (kościół Najświętszego Zbawiciela w Jerozolimie i kościół św. Piotra w Jaffie)⁴⁰.

Jeszcze później, pod wpływem odkryć archeologicznych i pozostałości po kościołach z wcześniejszych okresów, zastosowano styl typowy dla Kustodii, wykorzystując pozostałości archeologiczne i dobudowując w stylu antycznym nową część kościoła tak, aby ona pasowała do starszej części odkrytej przez archeologów.

Jednym z budynków powstałych w tym czasie jest kościół św. Józefa, do budowy którego użyto kamieni lokalnych i wymiary pokrywały się z wymiarami bazyliki z czasów krzyżowych, co widać w absydach zbudowanych na pozostałościach kościoła krzyżowców. Franciszkanin Vendelin Gierlich z Menden przygotował projekt dla kościoła w Emaus, z małymi poprawkami naniesionymi przez archeologa B. Meistermana. Także przy tej budowie wykorzystano pozostałości archeologiczne z poprzedniego sanktuarium z epoki rzymskiej i wypraw krzyżowych. W podobnym stylu zostały zaprojektowane dwa kościoły, ale już przez innego architekta, Antonia Barluzziego, tak na Górze Tabor, w Getsemani, jak również w Betfage na Górze Oliwnej.

Po drugiej wojnie światowej styl architektoniczny zmienił się jeszcze raz. Zaczynał go ten sam architekt A. Barluzzi, łącząc styl i ukształtowanie budynków starożytnych z potrzebami nowo budowanych kościołów, a także z analizą wydarzeń biblijnych w tychże miejscach. To wszystko zostaje wyrażone poprzez formę, materiał, wielkość, kolory, cień i słońce tak, aby nadać odpowiednią atmosferę modlitewną dla danego sanktuarium. Architekt ten zaprojektował wiele kościołów w latach pięćdziesiątych XX wieku, oprócz tych poprzednio wymie-

⁴⁰ Por. M. Brlek, *La Chiesa di San Salvatore. Storia e Arte, Supplementi alla „Terra Santa”, Maggio-Giugno 1986.*

nionych: Pole Pasterzy, Jerycho, Góra Błogosławieństw, *Dominus Flevit*⁴¹. Jeszcze później wybudowano bazylikę Zwiastowania w Nazarecie i sanktuarium św. Piotra w Kafarnaum.

4.3. Kustodia Ziemi Świętej i pielgrzymi

Dla sytuacji i pozycji, w jakiej znajduje się Kustodia Ziemi Świętej, franciszkanie byli i są prawdziwymi organizatorami gościnności okazanej pielgrzymom w ciągu wieków. Naśladując tradycje św. Hieronima, Karola Wielkiego, rycerzy amalfitańskich i rycerzy św. Jana, od momentu, kiedy zamieszkali na Górze Syjon, wybudowali obok klasztoru dom dla pielgrzymów, a obok niego drugi dom dla pielgrzymujących kobiet, zorganizowany przez Zoię de Archangelis w 1372 roku. Kiedy liczba pielgrzymów stale się zwiększała i budynki dla nich przeznaczone już nie wystarczały, franciszkanie wynajmowali dla nich domy od miejscowych chrześcijan.

Zwiększający się napływ pielgrzymów, poczynając od XVII wieku, sprawił, że franciszkanie budując nowe klasztory znajdujące się poza Jerozolimą, w Ain Karem, Jaffie i w Nazarecie, zbudowali także miejsca lub części klasztoru, przeznaczając je na przyjęcie pielgrzymów. Na jednej z map z 1609 roku można zobaczyć, jak wyglądał klasztor w Betlejem, gdzie cała jedna strona klasztoru przeznaczona była dla pielgrzymów. Z balkonów pokoi pielgrzymi podziwiali panoramę Pustyni Judzkiej.

Podobną sytuację znajdujemy w Jaffie, nad Morzem Śródziemnym, gdzie dołączony do klasztoru budynek służył pielgrzymom przybywającym do portu i udającym się po wypoczynku do Ramli i Jerozolimy. Do Jaffy przyjeżdżał kustosz, który witał pielgrzymów. Następnie o ich przyjeździe byli powiadamiani zarządcy z Gazy i Jerozolimy, którym pielgrzymi musieli płacić odpowiednia sumę, aby móc dalej odbywać swoją podróż po Ziemi Świętej.

Z Jaffy pielgrzymi udawali się do Ramli, gdzie odbywały się jeszcze raz kontrole i opłaty, i gdzie zatrzymywali się na nocleg w budynkach klasztornych przeznaczonych dla nich. Później karawana kierowała się w stronę Jerozolimy, przechodząc przez Emaus i *Nabi Samuil* (Grób Proroka Samuela), i wchodziła do Świętego Miasta przez Bramę Jafską, gdzie odbywała się jeszcze jedna kontrola⁴².

Niemożliwością jest, aby policzyć, ilu pielgrzymów przybywało do Ziemi Świętej i ilu otrzymało gościnność w klasztorach franciszkańskich. Na ogół były to małe grupki pielgrzymów pochodzące z różnych krajów i wyznające różne religie. Bez względu na wyznanie i pochodzenie wszyscy otrzymywali gościnność w domach franciszkańskich. Wiele ich imion zostało zachowane w starym rejestrze zatytułowanym *Navis peregrinorum* (Statek pielgrzymów)⁴³.

Pod koniec XIX i na początku XX wieku powstają przy klasztorach tak zwane *Casa Nova* (Nowe Domy) przeznaczone dla pielgrzymów. Domy takie powstają w:

⁴¹ A. Barluzzi, *La nuova architettura dei Santuari di Terra Santa*, w: *Custodia di Terra Santa 1342-1942*, Gerusalemme 1951, s. 95-132. Por. D. Madden, *Monuments to Glory. The story of Antonio Barluzzi, Architect of the Holy Land*, New York and London, 1967.

⁴² Por. N. Klimas, *Itinerari, Guide, Racconti, Tradizioni o Abitudini dei Pellegrini in Terra Santa*, "Antonianum" 87(2012)1, s. 93-144.

⁴³ Por. B. Zimolong, *Navis Peregrinorum. Ein Pilgerverzeichnis aus Jerusalem von 1561 bis 1695*, Köln 1938.

Jerozolimie, Betlejem, Nazarecie, Jaffie, Ain Karem, Tyberiadzie, na Górze Tabor. Niektóre z nich pozostają czynne i przyjmują pielgrzymów do dzisiaj⁴⁴.

4.4. Kustodia Ziemi Świętej i działalność duszpasterska

Oprócz wielu innych działalności franciszkanów w Ziemi Świętej znajdujemy także tę duszpasterską. Parafie powstawały w Ziemi Świętej z powodów religijnych, politycznych i socjalnych.

Od początku, po opuszczeniu tych ziem przez krzyżowców, franciszkanie zaopiekowali się ludnością obrządku łacińskiego, która pozostała w Ziemi Świętej. Później pod panowaniem tureckim Kustodia zaczyna tworzyć pierwsze struktury duszpasterskie dla wspólnot katolickich. Oficjalne uznanie utworzonych parafii przy klasztorach franciszkańskich ma miejsce w 1628 roku przez nowo powstałą Kongregację Do Spraw Wiary (*De Propaganda Fide*). Parafie te będą odgrywać niemałą rolę dla chrześcijan innych obrządków, którzy przechodzili na wiarę katolicką.

W Archiwum Kustodii znajduje się *Register* tych, którzy przeszli na katolicyzm (*Registro delle conversioni al Cattolicesimo*) z pierwszą datą pochodzącą z 1555 r. Dzięki niemu, jak i drugiemu podobnemu (*Registro dei riconciliati e dei Convertiti alla Santa Fede Cattolica*), posiadamy całą listę danych tych, którzy przechodzili do naszych parafii w XVI-XVII wieku w Jerozolimie, Betlejem, Nazarecie i Akce. Pielgrzym o nazwisku Kootwych (Cotovicus), który zwiedzając Betlejem, przekazuje nam, że w 1598 roku spotkał tam około stu katolików. W 1645 r. inny pielgrzym Nau stwierdza, że wspólnota ta powiększyła się do pięćdziesięciu rodzin⁴⁵. W 1694 roku w komunikacie przekazanym przez Kustodię do Kongregacji ds. Krzewienia Wiary mówi się już o trzystu osiemdziesięciu pięciu duszach katolickich. Ta sama relacja wspomina o innych powrotach do wiary katolickiej, przede wszystkim z prawosławia w pobliżu Betlejem w Beit Jala i w Beit Sahur. Podobne sytuacje znajdujemy w XVII i XVIII wieku w Ain Karem, w Akce i w Nazarecie.

Relacja przesłana do Rzymu z lat 1717-1719 mówi o 1.112 wiernych łacińskich, a sto lat później o 3.905. Statystyki z 1868 roku podają 5.038, a w 1924 r. ponad 13.000 wiernych katolickich (obrazu łacińskiego).

Prawdziwy rozkwit parafii rozpoczyna się w połowie XIX wieku, kiedy to w Jerozolimie zostaje reaktywowany łaciński Patriarchat w 1847 r. i później w 1856 r., kiedy to w dekrete (*Hatti Humaum*) sułtana Abdülmecida wszystkie religie stają się równouprawnione i zostaje uznana wolność kultu. Oprócz tego sułtan pozwala różnym wspólnotom na otwarcie szkół⁴⁶.

W XX w. powstały kolejne parafie franciszkańskie przy sanktuariach w Kanie Galilejskiej (1881), Al-Mudżajdil koło Nazaretu (1923), Jaffie (1932), Tyberiadzie (1933) i Jerychu (1950). W większych parafiach zaszła nawet potrzeba, aby rozbudować kościoły parafialne ze względu na powiększającą się liczbę wiernych i brak dla nich miejsca w starych kościołach, tak było w: Betlejem (1882), Jerozolimie (1885), Jaffie (1890), Akce (1928), Nazarecie (1969), aż do całkiem nowych budyn-

⁴⁴ Por. E. Fralleone, *Pellegrini e Case Nove*, s. 117-131.

⁴⁵ Por. I. Cotovicus, *Itinerarium Hierosolymitanum et Syriacum*, Antverpiae 1619; M. Nau, *Voyage nouveau de la Terre Sainte*, Paris 1679.

⁴⁶ Por. G. Incelli, *Le scuole di Terra Santa*, w: *Custodia di Terra Santa...*, s. 153-176.

ków w nowo powstających dzielnicach Jerozolimy: Bakaa (1939) i Beit-Haninie (1968).

Niestety wojna arabsko-izraelska z 1948 roku sprawiła, że parafianie pochodzenia arabskiego masowo opuścili Ain Karem, Al-Mudżajdil i Tyberiadę, w związku z tym zamknięto tamtejsze parafie. Ludność ta schroniła się w Betlejem (z Ain Karem), w Nazarecie (z Al-Mudżajdil)⁴⁷.

* * *

Tę syntetyczną historię franciszkańskiej Kustodii Ziemi Świętej kończę cytatem z Adhortacji Apostolskiej *Nobis in animo* papieża Pawła VI z 1974 roku: „Nie bez opatrności Bożej historia XIII wieku przywiodła do Ziemi Świętej Zakon Braci Mniejszych. Synowie św. Franciszka od tego czasu pozostali w Ziemi Jezusa - w sposób nieprzerwany - aby służyć Kościołowi miejscowemu i aby strzec, odnawiać i chronić Miejsca Święte chrześcijan. Ich wierność dla idei ich założyciela i wierność Stolicy Apostolskiej często została przypieczętowana dziełami nadzwyczajnej cnoty i szczodrości”⁴⁸.

Ze strony franciszkanów to, co najbardziej uderza, to nadzwyczajna cierpliwość w staraniach, aby pozostać wiernymi przesłaniu Chrystusa, aby mu dawać świadectwo, mimo wszystko, w tym środowisku przez swoją naturę wrogiemu chrześcijanom. Istnienie Kustodii do dni dzisiejszych jest także wynikiem realizacji wspaniałych planów św. Franciszka i tego, co on przekazał swoim naśladowcom udającym się do „Saracenów”. To, że miejsca święte pełniły tak ważną rolę w jego życiu, było spowodowane tym, że miejsce historyczne zbawienia ludzkości znajduje się w Nazarecie, w Betlejem i w Jerozolimie, podobnie jak Greccio i La Verna oznaczają symbol mistyczny jego zmiany duchowej.

To, że miejsca święte istnieją jeszcze dzisiaj i można je odwiedzić, a większość z nich znajduje się pod opieką franciszkanów, to zasługa bohaterskiego trwania braci w tej ziemi mimo przeciwności losu i historii. Nie bez powodu ta prowincja Ziemi Świętej nazywana jest „Perłą Misji” zakonu franciszkańskiego.

Angielski historyk Arnold Toynbee pisze: „Dzieła artystów, poetów żyją dłużej niż dzieła żołnierzy czy kupców. Poeci i filozofowie znaczą zaś więcej niż historycy. Ale święci i prorocy są najważniejsi ze wszystkich i to właśnie ich najbardziej potrzebujemy wszyscy razem wzięci”⁴⁹.

Franciszkanie z Kustodii Ziemi Świętej pozostają największymi protagonistami historii ziemi palestyńskiej od ośmiu wieków, bowiem żadna inna grupa zakonna czy grupa ludzi ze świata katolickiego nie przebywa od tak dawna na tym terenie. Przetrwali oni, nieprzerwanie, w różnych okresach historycznych i pod różnym panowaniem: (krzyżowcy, Arabowie, Turcy, Żydzi), w różnych okresach zmian politycznych: (królestwo krzyżowców, panowanie arabskie, tureckie, brytyjskie, jordańskie, izraelskie), na przestrzeni ciągłych zmian ważnych osobistości mających wpływ na miejscową sytuację polityczną: (Melek El-Kamel, Fryderyk II, Saladin, Napoleon, Mosze Dajan) oraz przy nieustannych zmianach granic.

⁴⁷ Por. B. Talatinian, *L'attività parrocchiale della Custodia di Terra Santa*, w: Tamże, s. 51-64.

⁴⁸ Paulus PP. VI, *Nobis in Animo*, s. 177.

⁴⁹ A. Toynbee, *Storia e religione*, Rizzoli, Bologna 1984, s. 224.

I nawet, jeżeli takie stwierdzenia są powodem do dumy dla każdego franciszkanina, nie można popadać w triumfalizm. Na początku XIII wieku, kiedy wyprawy krzyżowe wyczerpały swoją moc i zapal, pojawiła się nowa siła, grupa ludzi z zakonu św. Franciszka z Asyżu, która poświęciła się swoją służbą chrześcijaństwu, chroniąc, broniąc, odzyskując i posługując wszystkim w miejscach świętych związanych z życiem i śmiercią Jezusa Zbawiciela⁵⁰.

Streszczenie

Historia łącząca synów św. Franciszka z Ziemią Jezusa trwa od 1217 roku nieprzerwanie do dziś. Służąc miejscowemu Kościołowi Bracia Mniejsi robili wszystko, aby strzec, odnawiać i chronić miejsca święte chrześcijan. Ich obecność w Ziemi Świętej stała się szczególnie ważna od XIV wieku, gdy to Bracia Mniejsi stali się tam praktycznie jedynymi przedstawicielami kleru katolickiego, starając się w ciągu sześciu wieków o pokojowe wyzwolenie miejsc świętych. Okres istnienia Kustodii Ziemi Świętej dzielimy na cztery podokresy. Każdy z nich wyróżnia się specyficzną działalnością: pierwszy - franciszkanie starają się zachować i utrwalić swoją pozycję głównych przedstawicieli świata zachodniego; drugi - nacechowany jest staraniami wzmocnienia pozycji już uzyskanej tak od strony prawnej, jak od strony działalności misjonarskiej i charytatywnej względem ludności miejscowej; trzeci - wyróżnia się staraniami utrzymania miejsc świętych, do których uzurpują swoje prawa inne wspólnoty chrześcijańskie (greko - prawosławni, Ormianie); czwarty - który ciągle trwa, to rozwój na całym terytorium Bliskiego Wschodu tak od strony ewangelizacji, działalności charytatywnej i kulturalnej, jak również powstawanie, odnowa czy budowa nowych sanktuariów.

⁵⁰ Cała historia Kustodii Ziemi Świętej jest dobrze udokumentowana poprzez dokumenty znajdujące się w Archiwum Historycznym Kustodii Ziemi Świętej w Jerozolimie. N.S. Klimas, *La Storia dell'Archivio Storico della Custodia di Terra Santa*, (Biblioteca Bio-Bibliografica della Terra Santa e dell'Oriente Francese, Quinta Serie - Sussidi IV), ETS Milano 2013, 212 pp.

History of the Franciscan Custody of the Holy Land

Sons of St. Francis have been continually present in the Holy Land since 1217. The Friars Minor, by serving the local Church, have been involved in overseeing, renovating, and guarding the holy sites of Christians. Their presence in the Holy Land became especially significant since the 14th century, when the Friars Minor were practically the only representatives of Catholic clergy. During those six centuries they peacefully tried to liberate the holy sites.

The history of the Custody of the Holy Land is divided into four periods, each one with its own characteristics. 1) The Franciscans attempt to perpetuate and consolidate their position as the main representatives of Western World. 2) This period is characterized by their attempts to fortify their position through legal means as well as through their missionary and charitable activities towards the local population. 3) In this period the Franciscans defend their legal position to the holy sites against other Christian communities (Greek-Orthodox, Armenian). 4) In this period, which includes current times, the Franciscans expand their evangelization in the territory of the Middle East, lead charitable and cultural works, and restore and build their new sanctuaries.

Słowa kluczowe: św. Franciszek i Ziemia Święta; św. Franciszek i Kustodia Ziemi Świętej; Bracia Mniejsi w Jerozolimie; Franciszkanie i Bliski Wschód

Key words: St. Francis and the Holy Land, St. Francis and the Custody of the Holy Land, Friars Minor in Jerusalem, the Franciscans and the Middle East